

Soomlaste oma Eesti ajalugu

Seppo Zetterberg. Viron historia.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran
Toimituksia 1118. Helsinki, 2007. 810 lk.

Paar-kolmkümmend aastat tagasi ilmus Soomes märksa rohkem meie lähiajalugu käsitlevaid tõsiseid uurimusi kui Eestis. Kõrvuti teiste autoritega, nagu Kalervo Hovi, Seppo Myllyniemi jt., kerkis esile ka Seppo Zetterberg, kes 1977. aastal ilmunud doktoritööga “Suomi ja Viro 1917–1919” jäädvustas oma nime Eesti-ainelisesse historiograafiasse. Järgnevatel aastatel pidevalt lisandunud uurimustest on meil kõige tuntumad “Jüri Vilmsi surm” (soome k. 1997, eesti k. 2004) ning S. Zetterbergi koostatud koguteos “Eesti. Ajalugu, rahvas, kultuur” (soome k. 1995). Ning viimati ilmunud kapitaalne “Viron historia” on justkui kroniks autori aastakümneid kestnud tööle Eesti ajaloo uurimisel ning eestlaste ajaloolise kogemuse vahendamisel.

Teose tiitellehele järgnevalt leheküljelt leiab lugeja vaid kaks sõna: “Historiansa jaksaneille”. Nii on kokku võetud autori põhiline tõdemus eestlaste ajaloost: see rahvas on suutnud oma ajalugu kanda, ehk – on suutnud ajaloole vastu pidada ning rahvana ja rahvusena püsima jääda.

Kuigi ülevaateid Eesti ajaloost on ilmunud mitmel pool ja mitmes keeles, pole välismaal sellise mahu ja nii laia haardega käsitlusi veel ilmunud. Soomes on eestlaste ajaloo vastu ikka huvi tuntud, kuid soomlastest autorid on põhjalikumates üldistavates käsitlustes Eesti ajalugu vaadelnud koos Läti ja Leeduga. Meenutagem, et Vilho Niitemaa “Baltian historia” ilmus 1959. ja selle Kalervo Hovi poolt täiendatud uustrükk 1991. aastal. Viimati ilmus Kari Aleniuse “Viron, Latvian ja Liettuan historia” Jyväskylä aastal 2000.

Üldkäsitluse kirjutamine on riskantne ettevõtmine. Tänapäeva ajalookirjutus on oma tunnetusmeetodite poolest ja eesmärgiliseltki sedavõrd haraline nähtus, et usk kapitaalset üldkäsitluse vajadusesse tundub anakronismina. Kes aga siiski soovib seda teed käia, sellel peab jätkuma usku endasse ja oma töö

vajalikkusesse. Ja otse loomulikult tuleb osata seada ennast lugeja olukorda, osata näha kirjapandut tema silmade läbi. Üldkäsitlust silmas pidades on kirjutajapoolne positsioneeritus eriti oluline. “Viron historia” adressaadiks on soome lugeja. Kogenud ajaloolasena teab autor suurepäraselt, millisele lainele häälestub soomlane, kui jutuks tuleb “Suomen historia”. Kuid Seppo Zetterberg teab vahest paremini kui ükski teine hõimueljedest, mida mõtleb soomlane, kui kõne all on “Viron historia”. Ja ta teab ka seda, mida arvab eestlane oma ajaloost. Saatesõnades lugejale ütleb autor, et soomlaste arvates on Eesti ajalugu Soome omaga sarnane. Kuid erinevusi on rohkem kui sarnasusi. Peamine erinevus on see, et ajaloo peategelane, s. t. ülelahe soome talupoeg oli vaba, Eesti oma aga mitte. Erinevad olid ka praegusse aega *resp.* Euroopasse jõudmise teed: Soomest jõuti sinna Rootsi vahendusel pikkamööda ja sujuvalt, Eestis aga otse feodaalsuhetest ja kiirustades, kui isegi mitte rabadalt. Eestlase geenides kripeldab endiselt sakste vitsaga mõisatallis saadud sajanditeta-gune alandus ja valu, kui autori mõtet veidi vabamalt edasi anda. Seda paneb ta südamele soomlastele, kui nood käivad siniseid nüüdseks kaunilt renoveeritud mõisahooned imetlemas. Seega on Seppo Zetterbergi jaoks Eesti ajalugu vist ikka eelkõige eestlaste ajalugu. Detsembri alguses Kirjanike Majas Tallinnas aset leidnud raamatututvustusel ütles autor, et teda on ikkagi huvitanud Eesti kui tervik. Sellest tulenevalt on Eesti ajalugu samavõrd ka teiste eestlastega sajandeid kõrvuti elanud rahvaste ajalugu. Baltisakslaste roll on olnud kahtlemata väga suur. Ajas tagasi minnes on aga häda selles, et mida kaugemale tänapäevast, seda vähem on eestlaste kohta allikaid ja seda hägusemaks jääb temast maalitav pilt. Samal üritusel ütles autor välja lihtsa tõe: ajalugu kirjutades püüame kõik olla võimalikult objektiivsed, kuid samas teame, et täiuslik objektiivsus ei ole võimalik. Ajaloolane peab olema muidugi kriitiline, ja seda otse loomulikult, kuid liiga kriitiline ei tohi samuti olla. Muidu ei saagi kirjutada.

Seppo Zetterbergi hoiak Eesti ajaloo mõistmisel saab aga veelgi selgemaks, lugedes pisut üle kaheleheküljelist tekstiosa, mis paigutub saatesõna ja esiajaloo esimese lehekülje vahele ning kannab pealkirja “Sild ja võitlusväli”. Arvustajate arvates annab autor siin soome lugejale võtme, mis avab Eesti ajaloo mõistmise ukse. Soomlasena, ajaloolasena ja 20. sajandi poliitilise ajaloo spetsialistina oskab

Seppo Zetterberg hinnata vabaduse väärtust ning teab selle hinda. Soomlastele ei ole vaja pikalt seletada, mis hinnaga jõuti iseseisvuseni autonoomias tsaaririigi raames ning kuidas tuli õigust iseolemisele hiljem kaitsta. Kõike seda saab soome keeles väljendada kahe sõnaga – *Suomen Tasavalta*. See mõiste tähendab soomlastele nii palju, et seda ei ole võimalik sõnadesse panna.

Usutavasti oli autori poolt tark tegu juhatada soome lugeja Eesti ajalukku lausega “Viro oli itsenäinen tasavalta 1918–1940” (“Eesti oli iseseisev vabariik 1918–1940”). Selles on soomlase jaoks enamasti, kui Soome lahe lõunakaldal elav lugeja võib arvata. See lause viitab justkui ajaloo katkestusele, mis meid siin tabas ning millest nemad seal põhja pool ränka verehinda makstes pääsesid. Ning see mõte häälestab, lisab võimaluse hoiatavaks võrdluseks, mis on n.-ö. varnast võtta ja küllap moraliseerib lugejat suhtuma hõimuvõlde ajalukku tõsiselt. Pikemalt keerutatamata: Seppo Zetterbergi 810-leheküljeline “Viron historia” on ikkagi lugu sellest, kuidas eesti rahvas jõudis välja eesmärgini, millest rohkemati on raske tahta ja mille nimeks on iseseisev Eesti Vabariik.

Katsudes sõnastada Seppo Zetterbergi ajalookirjutuslikku meetodit, tuleb vast esmalt tõdeda, et ta on tahtnud soomlastele kirjutada ära n.-ö. kogu Eesti ajaloo aegade algusest kuni president Toomas Hendrik Ilvese ametisse asumiseni ning seda mitte ainult kronoloogilises lõikes. Teoses on palju sotsiaalajaloolisi seiku, demograafilist protsesside seletusi, tänuväärset kombel igapäevaelugi. Milliseid professionaalseid oskusi ja vilumusi seesugune ettevõtmine eeldab? Esmalt on vaja kontseptsiooni, ja selle on siinsed arvustajad eelpool vähemalt neile endile mõistetavalt ära lahendanud. Teiseks eelduseks on suur lugemus ning Eestit käsitleva historiograafiaga kursis olek ka neis valdkondades, mis jäävad autori kui peamiselt ikkagi 20. sajandi poliitilise ajaloo spetsialisti otsesest huviorbiidist välja. Kolmandaks võiks kindlasti esile tuua filtreerimisvõimet. Milline on siis see sõnum, mis jõuab läbi Seppo Zetterbergi meisterdatud kurna soomlaseni? Või õigemini – mida ta on tahtnud kaasmaalastele omatehtud filtrist läbi lasta? Pikematagi on selge, et autoril on tulnud langetada kümneid valikuid ja otsuseid. Eestit puudutav ajalookirjutus on riigi territooriumi väiksusele vaatamata siiski üsna mahukas ning selle sees piisavalt perioode ja üksikprobleeme, kus ajalookirjutus on konsensusest kaugel

– veel kaugemal kui Inari Titicaca järvest. Aga sellest saab vilunud ajaloolane üle, kui ta hetkekski ei unusta, et ajalugu teevad ikkagi inimesed ja et ametivennad, kes ajalugu kirjutavad – on samuti luust ja lihast. Seppo Zetterbergi kirjutatud ajaloo üheks iseloomustavaks märksõnaks võiks ehk olla kulgemine. Autor ei lase ennast suuremat häirida historiograafilistest tõmblustest, millest enamikest ta kindlasti teadlik on. Miks ta ei lase end neist kaasa kiskuda? Ilmselt seetõttu, et mineviku tunnetamine kätkeb endas alati ambivalentust. Igale argumentile võib alati leida kaks-kolm vastuargumenti. Kangekaelsemad taandavad vaidluse lõpuks võidu nimel mõistete semantikale ning siis võib muna alati kordi suurem olla kui tibu ise. Ja siis võib keegi kas kõrvalt või siseringistki kraaksatada, et Eesti polegi riik ja et eestlastel pole õigust ka ajaloole. Siis pole enam ei tibu ega muna. Aga Seppo Zetterberg teab, et eestlased said oma riigi, mille raames nad võisid lõpuks ometi omatahtsi toimetada. Tõsi, nad kaotasid küll oma riigi pikaks ajaks, kuid said siis jälle tagasi. Seetõttu seab autor lugeja fakti ette – tee lähtepunkti tänasesse päeva on käidud ja katsugu keegi selles kahelda. Iseasi on see, kas on kõiki jalajälgi võimalik tuvastada. Nii piirdub ta soomlastele nende radade kirjeldamisega, mida ta arvab olevat siinmail sadade põlvkondade poolt käidud, ning teeb seda oma rahvale tema arvates kõige arusaadavamal viisil. Mida rohkem tahta?

Autor on pidanud otstarbekaks vaadelda eesti rahva pikka eluteed 11 peatükis. Neljas esimeses käsitletakse maa ja rahva saatust kuni Põhjasõjani, viimane kaasa arvatud (lk. 21–264), kahes peatükis antakse mitmekülgne ülevaade Eestist kui Vene tsaaririigi koostisosast (lk. 265–483), kolmes peatükis vaadeldakse iseseisva riigi sündi, selle arengut, hukkumist ja okupatsioone (lk. 484–715) ning viimane peatükk on pühendatud uuele iseseisvuspäevale (lk. 716–738). Teose lõpust leiab lugeja hulga asjakohaseid lisasid, kaarte, Eesti ajaloo kronoloogilise ülevaate, mahuka bibliograafia ning isikunimede loetelu (lk. 740–810). Raamat on rikkalikult illustreeritud, kusjuures paljude fotode autoriks on Seppo Zetterberg ise. Just illustatsioonidel tahaks veidi peatuda. Pole kahtlustki, et kauaegse Soome Instituudi direktorina oli Seppo Zetterbergil võimalus Eesti risti-rästi läbi sõita ning jäädvustada endale meelepärast ja olulist. Publikatsiooni jaoks illustatsioonide valimise tavapärase praktika kinnitab, et pilti vajatakse teksti illustreerimiseks. Seppo Zetterbergi

pildikommentaariid on aga põhitekti oluline täiendus. Olustikupilt on ka ise ajalooallikas ning illustatsioonide valikule on autor kulutanud palju aega.

Aegade alguse juurde tulles avastab lugeja, et viimasel kümmekonnal aastal palju laineid löönud Kalevi Wiigi ja ta mõttekaaslaste hüpoteesidest soomeugrilaste algkodu kohta läheb autor mööda. Ta ise vastas sellele küsimusele Kirjanike Majas nii, et ta ei tahaks istuda kusirautsikute (sipelgate) pessa. Aga tõepoolest – kas heietus eestlaste algupära üle lisaks meie ajaloole olulise mõõtme? Vaevalt, sest näiteks Euroopa vanimaks rahvaks *resp.* põliseurooplaseks kuulutamine ei teeks meie sisetunnet viimase tuhande aasta ajaloo taustal küll oluliselt uhkemaks. Kuid seda, millised olid eestlased ja nende maa enne 13. sajandit, mil nende omaareng katkes – sellest räägib Seppo Zetterberg veenvas ja arusaadavas keeles.

Eesti keskaja juhatab autor sisse alapealkirjaga “Sakslased tulevad”. Meie siin oleme harjunud rääkima Saksa–Taani vallutusest. Tõsi, Seppo Zetterberg räägib ka taanlasist. Samas on täiesti selge, et sakslased tulid ka koos Waldemar II Võitjaga ja mis peamine – sakslased tulid selleks, et jääda. Keskaega silmas pidades on ju jätkuvalt üleval küsimus: mis jõud olid sakslaste tuleku taga? Baltisaksa historiograafialt oleme pärinud näiteks diskussiooni Hansaliidu tähendusest Liivimaale. Seppo Zetterberg räägib aga mitte niipalju ühiskondlike fenomenide keeles, milleks näiteks oma euroopalikes seostes oli Hansa kindlasti. Tema jaoks on olulisem saksa kaupmees, sest see on kindlasti soomlasele vastuvõetavam kui Hansa. Ja muidugi tuleb jätkuvalt silmas pidada, et ta on võtnud ju nõuks kirjutada ikkagi kõigest, mis tema arvates ilmes- tab Eesti ajalugu.

Üks nauditavaid jooni on Seppo Zetterbergi kirjutamisstiil. Nimelt oskab ta formuleerida äärmiselt paeluvaid pealkirju: “Monen kerroksen väkeä”, “Raskat työt, rankat huvit”, “Jumalan ja maallisen vallan linnoitukset”, “Kuolema karkeloi”, “Ritarikuntavaltio rapistuu, satanuhka kärjisty”, “Sotat vaativat veronsa”¹ jm.

Laskumata detailsemasse Liivimaa sõdade, Roots ja varase Vene aja analüüsi, mis võib osutada lugejale tüütuks, tahaks lisada, et Seppo Zetterbergi Eesti ajaloo käsitlus muutub ajas

tänapäevale lähemale jõudes järjest paremaks – nagu vein laagerdudes. Põhjus on ju ka selge – siin saab autor sekkuda professionaalse uurija tasandilt.

Eesti iseseisva riigi sündi käsitleva peatüki on Seppo Zetterberg piiritletud aastatega 1914–1920. Tõepoolest, Esimese maailmasõja käik löi eeldused Eesti ja rea teistegi riikide iseseisvumiseks.

Maailmasõda lõppes hoopis teistsuguste tulemustega, kui selle vallapäästjad olid lootnud. Kaotajaks osutus mitte üksnes üks sõdiv pool – Saksamaa ja tema liitlased –, vaid ka võitjate leeri kuulunud Venemaa, kus sõjast tingitud laos ja viletsus viisid kommunistliku pöördeni. Just selle sündmuse mõjul kasvas eestlaste keskne poliitiline taotlus – autonoomia saavutamine demokraatliku Venemaa koosseisus – täieliku iseseisvuse nõudeks. Veel üks Eesti iseseisvust soodustav tegur oli kodusõjaga seotud sündmuste areng Venemaal. Et Lääne suurriigid toetasid antikommunistlike jõude, sai sellise abi osaliseks ka Eesti, millela polnuks võit Vabadussõjas mõeldav. Ning paradoksaalsel kombel oli üks Eesti iseseisvuse tegureid ka nõukogude võimu püsimajäämine Venemaal. Mingisugune muu mõeldav Vene valitsus poleks Balti riikide iseseisvust lubanud, nagu taktikalistel kaalutlustel oli seda sunnitud tegema Lenini valitsus, pealegi poleks “valgete” võidu korral ükski suurriik Eesti iseseisvust tunnustanud. Samas tähendas piiririikidele kommunistliku režiimi püsimajäämine permanentset ohtu idanaabri poolt.

Seppo Zetterberg annab asjatundliku ülevaate kõikidest nendest sündmustest ja arengutest, mis lõppkokkuvõttes kindlustasid Eesti iseseisva riigi püsimajäämise. Käsitlusest selgub, et vaatamata maailmasõja lõppfaasis tekkinud eeldustele polnud suveräänne Eesti siiski saatuse kingitus, vaid kõigepealt Eesti tookordse poliitilise ja sõjalise juhtkonna ettenägeliku poliitika ning raudse tahtejõu tulemus. Just enamasti alles äsja loodud erakondade juhid suutsid õigel ajal iseseisvuse idee püstitada, haarata sellega kaasa kõigepealt noori ja sõjaväelasi ning äratada pikast sõjast ja Saksa okupatsiooni survest apaatiasse vajunud rahvahulki. 24. veebruaril 1918 välja kuulutatud Eesti Vabariik ei surnud, kuigi Saksa okupatsiooniväed haarasid kogu riigi territooriumi, vaid realiseerus praktikas

¹ “Mitme korruse rahvas”, “Rasked tööd, rängad löbud”, “Jumala ja maise võimu kindlused”, “Surm vihuh tantsu”, “Rüütliirik mõraneb, sõjaohd teravneb”, “Sõjad nõuavad oma hinda”. – *Toim.*

seoses okupatsiooni kokkuvarisemisega 1918. aasta sügisel.

Noort, alles organiseerimisjärgus Eesti Vabariiki tabas juba mõne nädala pärast Nõukogude Venemaa kallaletung. Eesti riigi püsimajäämise kindlustanud sõjategevusest annab S. Zetterberg ülevaate pealkirja all “Kaksinkertainen vapaussota” (“Kahekordne Vabadussõda”). Sellega viidatakse, et Eestil tuli võidelda mitte üksnes Punaarmee, vaid ka Saksamaalt toetust saava *Landeswehr*’i vastu Läti territooriumil.

Küllap oli Vabadussõda üks eestlaste suuri- maid jõupingutusi kogu ajaloo vältel, ja autor annab sellest vajaliku ülevaate. S. Zetterberg ei koorma lugejat vähem oluliste isikute nimetamisega, kuid Vabadussõja käsitlemisel võinuks siiski mainida näiteks kindral A. Tõnissoni, admiral J. Pitkat, kindral N. Reeki, leitnant J. Kuperjanovit ning Soome väeosade ülemaid M. Ekströmi ja H. Kalmu. Mainimist väärinuks Paju lahing, kus kandsid suuri kaotusi ka soome vabatahtlikud.

Iseseisva Eesti arengut käsitleb autor tabava pealkirja all “Uus Eesti uues Euroopas”. Kõigepealt vaadeldakse rahvastikuprotsesse Eestis ning eestlaste paiknemist laias maailmas.

Järgnevalt antakse asjatundlik ülevaade sisepoliitilisest arengust 1920. aastatel. Käsitletakse Asutava Kogu valimisi ja tema tegevust, tõeses eriti esile maareformi ning põhiseaduse väljatöötamist. Edasi iseloomustatakse erakondi ja nende rolli Eesti poliitilises elus ning analüüsitakse kuni 1932. aastani iga kolme aasta järel toimunud Riigikogu valimiste tulemusi. Autor nõndib, et Eesti poliitikamaastik oli tugevasti killustatud, parlamenti pürgivate erakondade ja rühmituste arv suur. Autor tõdeb, et enamasti oli lühikest aega võimul püsinud koalitsioonivalitsustel raske ühe või teise erakonna programmi realiseerida.

1924. aasta 1. detsembri mässukatse kohta tõdeb autor, et kommunistlikud võitlussalgad ei leidnud kaasatulijaid ja nende väljaastumine suruti lühikese ajaga maha.

Küllap leidub iga riigi ja rahva ajaloo sündmusi või ka terveid ajajärke, mille hindamisel nii nende kaasaegsed kui ka hilisemad kommentaatorid pole ühel meelel. Näiteks on soomlased aastakümneid tuliselt vaieldnud 1918. aasta sündmuste ning kodu- ja vabadussõja vahekorra üle. Eesti lähiajaloo on selliseks perioodiks aastad 1934–1940, alates 12. märtsi riigipöördest ning lõpetades nn. baasidelepingu sõlmimise ja selle järelmitega.

Rõõmustaval kombel on autor raamatus kõnesolevat ajajärku käsitlevale alaosalale pannud pealkirjaks “Pätsi–Eenpalu Eestis”. Seni on meil enamasti kombeks olnud kogu tookordset sündmustikku seostada kas Pätsi või ka Pätsi ja Laidoneri nimega. 1934. aasta 12. märtsi sündmustes olid peategelasteks muidugi Päts ja Laidoner ning järgneva riigireformi põhiideed kuulusid Pätsile, kuid tookord mõneti improviseeritud autoritaarse režiimi juurutamisel kuulus Eenpalule oluline roll. Ta oli aktiivne teoimene, kauaaegse siseministri ning Eesti politseisüsteemi ühe peamise loojana oli ta “kindla korra” pooldaja ning teda saab pidada isegi nii autoritaarse korra arhitektiks kui ka ehitajaks.

Seppo Zetterbergi käsitus tookordsetest sündmustest – vabadussõjalaste esiletõusust, nende mõju kasvust ning kõigest järgnevast – on kogu raamatu üks faktirohkemaid ning konkreetsmaid alaosi. 12. märtsi riigipöörde puhul võinuks siiski märkida, et teatud poliitilised jõud, kõigepealt sotsiaaldemokraadid, aga ka J. Tõnisson jt., õhutasid otseselt K. Pätsi vabadussõjalaste tegevust ohjeldama ning esialgu, pärast 12. märtsi kiitsid kõik erakonnad tema tegevuse heaks.

Kuid seoses asjaoluga, et valitsus viivitas riigireformi elluviimise ja uue põhiseaduse koostamisega, tugevnes opositsioon autoritaarse valitsemiskorra vastu. Teadagi oli see kõige tugevam Tartu akadeemilistes ringkondades ning tööliste seas ja töölisorganisatsioonides. Samas elas aga kaks kolmandikku Eesti elanikkonnast maal ning maarahva seas olid Päts ja Laidoner populaarsed mehed.

Laiemate rahvahulkade suhtumine tookordsesse režiimi ning opositsiooni ulatus vajab veel uurimist. Igal juhul on selge, et absoluutne enamus esimesel iseseisvusperioodil elanud põlvkonnast pidas just 1930. aastate teist poolt kõige õnnelikumaks ajajärguks nii iseenda kui ka kogu rahva elus.

Riigireformi käiku iseloomustades leiab S. Zetterberg, et 1938. aastal kehtestatud uue põhiseaduse alusel kehtestati nn. juhitud demokraatia või vitriinidemokraatia, s. o. loodi näilisus normaalselt toimivast demokraatlikust korrast. Tegemist oli siiski oskuslikult koostatud konstitutsiooniga, mis võimaldas nii demokraatlikku kui ka autoritaarset valitsemisviisi. Igal juhul oli uue põhiseaduse rakendamise oluline samm riigielu normaliseerimise teel.

Majanduslikku arengut esimesel iseseisvusperioodil käsitleb autor pealkirja all “Teollistuva

maatalousvaltio” (“Industrialiseeruv agraarriik”), s. t. Eesti oli toona tööstusarengu suunas arenev agraarriik. Nii see tõepoolest oli. Autor annab asjaliku ja faktiderohke ülevaate majanduse kehvast seisust pärast Vabadussõda, tookordsest esialgselt püüdest puhuda elu sisse endistele suurtehastele, mis tõi asjaosalistele vaid kahju ning pettumusi, samuti paratamatust kohanemisest uute olude ning maailmaturu nõuetega. Põllumajandus jäi edasi Eesti majanduse selgrooks ning põllumajandussaadused peamiseks eksporditavaks. Siiski oli tööstuse areng eriti 1930. aastatel, pärast majanduskriisi kiire, kusjuures ka riigi osa selles protsessis oli tähelepanev. Teadagi olid Soome edusammud palju suuremad ning see asjaolu kajastus ka Eesti–Soome kaubavahetuse kasvus. Polnuks paha, kui autor oleks veidi võrrelnud Eesti ja Soome majanduslikku arengut.

S. Zetterberg on oma raamatus Eesti tookordset välispoliitikat käsitlevale osale pannud tabava pealkirja “Julgeoleku otsides”. Julgeoleku taotlemine oli tõepoolest Eesti välispoliitika A ja O esimese iseseisvusperioodi esimestest päevadest kuni riigi okupeerimiseni 1940. a. juunis.

Autor tõdeb, et esilagu ei võtnud suurriigid Euroopasse pürgivat Eestit sugugi vaimustusega vastu. Tõepoolest oli Vabadussõja ajal ning hiljemgi kuulda väiteid, et iseseisva riigi ülalpidamiseks on eestlasi liiga vähe ning pealegi puuduvad poliitiline eliit ja spetsialistid riigiaparaadi tarbeks. Laialt kasutati argumenti, et Eesti ja Läti on Venemaale kui kontinentaalsele suurriigile hädavajalikuks uksiks ja aknaks Euroopasse ning idanaabri tugevnemise korral on mäng iseseisvusega lõppenud. Kuid võidukas Vabadussõda ning Eestile soodsa Tartu rahu sõlmimine olid uue vabariigi elujõu vääramatud argumendid. Seetõttu esialgsed kõhklused kadusid ning pärast seda, kui lootused kommunistliku režiimi kokkuvarisemisele Venemaal olid luhunud, tunnustati Eesti Vabariiki *de iure* ja võeti vastu Rahvasteliitu.

Eesti tookordset välispoliitikat käsitledes on autor lähemalt vaadelnud 1920. aastate algupoolel päevakorral olnud Balti riikide, Soome ja Poola koostööga seotud küsimusi. Mitmesuguste vastuolude tõttu ebaõnnestus Balti liidu loomine. Püsima jäi vaid 1923. aastal sõlmitud Eesti–Läti liit, kuid seegi osutus väheefektiivseks. Ka 1934. aastal loodud Balti *Entente*’i kohta kasutab S. Zetterberg väljendit – see oli liit ilma liitlasteta. Autor märgib, et äsja iseseisvunud riigid hindasid kõrgemalt oma

suveräänsust kui koostööd naabritega. Küllap see nii oligi, kuid mõnigi kord oli tegemist ka põhimõtteliste erimeelsustega.

S. Zetterberg käsitleb ka Eesti püüdeid liidu loomiseks Soomega ja teatavate ringkondade lootusi koostööks Rootsiiga. Mõlemad taotlused olid ebareaalsed.

Autor pole unustanud käsitleda ka Eesti kultuurielu. Iseloomustatakse kooliolusid ning meenutatakse Soome professorite J. G. Granö, A. R. Cederbergi, L. Kettunenit, I. Manninenit, M. Tallgreni jt. rolli Tartu ülikoolis. Vaatluse alla on võetud ka kirjanduse, teatri, muusika ja kunsti areng.

Eesti esimese iseseisvusperioodi saavutus kõigil elualadel, eriti kultuurielu arengut, on võimatu üle hinnata. Just omariiklus ja selle areng kindlustas eestlaste identiteedi, sisendas arusaama iseseisvuse väärtusest ja lõi eeldused Eesti taasiseseisvumisele. Iseseisvus ei olnud ideaaliks mitte ainult enamikule vabas Eestis elanud inimestele – see ideaal kandus edasi ka nende lastele ja lastelastele.

Iseseisvuse kaotust käsitlevas peatükis antakse ülevaade rahvusvahelise olukorra teravnemisest 1930. aastate teisel poolel ning Hitleri–Stalini kokkuleppe otsustavast mõjust paljude rahvaste saatusele. S. Zetterberg märgib, et Hitleri–Stalini pakt mõjus Balti riikidele pommiplahvatusena. Nii see oli, kuid vähemalt Eesti välisminister K. Selter oletas juba varem, et Briti–Prantsuse–Nõukogude läbirääkimised kukuvad läbi, et Berliin ja Moskva lepivad kokku ja siis sõltub Eesti ja Läti saatus täiesti idanaabrist.

Autor annab asjatundliku ülevaate Moskva taktikast seoses baasidelepingu sõlmimisega. Teatavasti varjas Nõukogude Liidu juhtkond hoolega oma tegelikke eesmärke. Balti riikidele sisendati, et neil pole midagi karta. Tegelikult oodati, et Teise maailmasõja käigus toimuks selline pööre, mis vältiks teiste suurriikide sekumise Baltikumis toimuvatesse sündmustesse. Selline pööre saabus 1940. aasta mais–juunis, kui Saksa väed saavutasid Lääne-Euroopas suure edu. Otsus aktsiooniks Balti riikide vastu langetati Kremli 24.–25. mail, pealetungikäsk relvajõududele anti 3. juunil ning 14. juunil alustati Eesti blokeerimist.

Sündmuste edasine käik on üldiselt tuntud ning autor annab Eesti okupeerimisest ja annekteerimisest sisuka ja huviga loetava ülevaate. Moskva taktika salakavalusest räägib seegi, et 14.–15. juulil toimunud “valimised”, mille tulemusi teadagi võltsiti, toimusid ülddemokraatlike

loosungite all ning nõukogude võimust ja ühinemisest Nõukogude Liiduga ei räägitud veel sõnagi. Just sellise petuskeemi tõttu läks osa pahempoolselt meelestatud intellektuaalidest, keda hiljem nimetati juunikommunistideks, uue võimuga kaasa. S. Zetterberg toob näiteks Soome Tallinna saadiku P. Hynnineni iseloomustuse J. Vārese kohta – ta olevat üks neist poliitilises mõttes süüalastest, kes ei tea, mida nad teevad.

Järgnevalt antakse raamatus ülevaade Eesti sovetiseerimisest ja selle negatiivsetest tulemustest. Tähelepanu pööratakse rahvast tabanud terrorile, Eesti poliitilise eliidi traagilisele saatusele ning suurele küüditamisele 14. juunil 1941.

Mõistagi käsitleb autor ka Saksa okupatsiooni olulisemaid külgi aastail 1941–1944. Käsitletakse sõjategevust, eestlaste suhtumist sõdivatesse pooltesse, metsavendlust ja hävituspataljonide terrorit. Lähemalt iseloomustatakse Saksa okupatsioonirežiimi ja rõhutatakse, et kuigi siin-seal viidati Eesti autonoomia võimalustele, oli see vaid sõnakõlks ning Saksamaa kõrgem juhtkond ei soovinud eestlaste iseseisvust taotlust kuidagi rahuldada. Autor toob näiteks J. Goebbelsi päevikumärkme aastast 1942: Baltimaades tuleb kehtestada kindel Saksa kord ning sealsete rahvaste enam või vähem õigusdatud nõudmistele ei tule pöörata mingisugust tähelepanu.

S. Zetterberg hindab vääriliselt nende isikute tegevust, kes dramaatilisel 1944. aastal püüdsid 1918. aasta eeskujul taastada Eesti iseseisvust. Ta iseloomustab Eesti Vabariigi Rahvuskomitee tegevust, Otto Tiefsi valitsuse moodustamist ning sümboli tähendusega sini-must-valge lipu heiskamist Toompeal.

Eesti NSV ajalugu aastail 1944–1991 käsitleb Seppo Zetterberg pealkirja all “Sirbi ja vasara haardes”. Kõigepealt antakse ülevaade nendest rahvusvahelist olukorda mõjutavatest teguritest, mille mõjul Nõukogude Liidul õnnestus Eestit, Lätit ja Leedut oma raudses haardes hoida.

Kuigi USA ja Suurbritannia keeldusid tunnistamast Balti riikide lülitamist NSV Liidu koosseisu ning Atlandi hartas lubati, et okupeeritud riikide iseseisvus pärast sõda taastatakse, tuli demokraatlikel suurriikidel kujunenud olukorraga faktiliselt leppida ning lääneriikidel ei õnnestunud Stalinilt Balti riikide tuleviku asjus midagi välja tingida. Briti–Nõukogude liidulepingus 27. maist 1942 oli selge sõnaga fikseeritud, et liidupartneri siseasjadesse ei

sekkuta. “Kolme suure” kohtumisel Teheranis novembris–detsembris 1943 ning Jaltas veebruaris 1945 lepitati kokku, et Balti riigid jäävad Nõukogude Liidu koosseisu.

Järgnevalt vaadeldakse, kuidas kommunistlik okupatsioonirežiim Eestis funktsioneeris, kuidas kogu ühiskond oli allutatud julgeolekuorganite totaalsele kontrollile, ning iseloomustatakse EKP tegevust kui Moskva keskvoimu poliitika elluvijjat. Vähimigi kõrvalekalle Moskva “peajoonest” viis Eesti NSV juhtkonna väljavahetamiseni EKP Keskkomitee VIII pleenumil 1950. aasta veebruaris.

Mõistagi käsitleb autor selliseid sõjajärgsete aastate olulisi protsesse, nagu seda olid vägivaldne kollektiviseerimine, industrialiseerimine ja üha suurenev venekeelse elanikkonna juurdetool Eestisse. Samas iseloomustatakse rahva suhtumist okupatsioonipoliitikasse, vastupanuvorme, metsavendlust ning suurküüditamist 1949. a. märtsis.

Niisiis kirjeldab Seppo Zetterberg, kuidas ligi pool sajandit valitses Eestis totalitaarne kord sellele omaste repressioonide, deporteerimiste, jälitamiste ning piirangutega. Soomlastel sellised ajalookogemused teadagi puuduvad. Kuigi ka vennasrahval tuli Talve- ja Jätksõjas kanda suuri kaotusi ja üle elada raskeid aegu, pääsesid nad siiski korduvatest võimuvahetustest ja okupatsioonidest ning ka sõjategevuse käigus sai Soome vähem kannatada kui Eesti. Sõjajärgset Eestit iseloomustasid purustatud linnad, sageli söötis põllud ja tühjad talud. Inimkaotused olid suured, täiskoosseisulisi perekondi oli vähe, kümnetel tuhandetel noortel naistel puudus võimalus perekonda luua. Kõikjal valitses masendav vaesus ja viletsus. Kuid rahvas suutis ometi tasapisi jalule tõusta ning raskete olude kiuste ränga tööga samm-sammult edasi jõuda. Pärast Stalini surma saabunud sulaaja tingimustes lootis uus põlvkond, et NSV Liit on suuteline moderniseeruma, et mõistus ja arukus võidavad ideoloogilised dogmad. Teatavasti 1960. aastate lõpul ja 1970. aastatel sellised lootused hajusid.

S. Zetterberg märgib, et hoolimata mitmekülgsest survest säilitas Eesti NSV Nõukogude Liidu koosseisus teatava eripärase positsiooni ning rahvusliku ilme, mis kindlustas eesti keele püsimise ja kultuurilise arengu. Autor pühendabki just haridusoludele, kirjandusele, teatrile, muusikale ja kujutavale kunstile üsna palju tähelepanu.

Seppo Zetterbergi mahuka teose viimases osas vaadeldakse Eesti taasiseseisvumist ning

okupatsioonist vabanenud riigi olulisemaid saavutusi. Peatükk pole kuigi mahukas, kuid autor on suutnud kõnesolevast küsimusest anda ümmarguse ülevaate. Iseseisvumise eeldusena tõstetakse esile kommunistliku režiimi teatavat liberaliseerumist, nn. Gorbatšovi *perestroika*´t, millest eestlased kohe kinni haarasid. Vastupanu ja vabadusliikumist käsitledes ei ole autor unustanud ühtegi tookordsetes sündmustes osalenud ühiskondlikku jõudu.

Vabastusliikumise eesotsas seisis esialgu enamasti noor põlvkond, kes stalinlikku terrorit polnud kogenud ega veel ka nõukoguliku korruga kohanenud, kuid peagi läks absoluutne enamus eestlastest rahvusliku tõusuga kaasa. Igaüks, kes massilistel rahvakogunemistel ja nn. öölaulupidudel lauluväljakul viibis, võis tõdeda, et rahva hing on terve, hoolimata sellest, kuidas surveperioodil kellegi käsi oli käinud või milliseid, enamasti sunnitud kompromisse teinud.

Et S. Zetterbergi teos on mõeldud kõigepealt soomlastele, võinuks autor julgemini esile tõsta Soome suurt mõju eestlastele – TV, raadio, inimestevaheline suhtlemine jne. Oli ju Soome eestlastele igas mõttes tõeliseks aknaks Läände ning eeskujuks ka parlamentaarse demokraatliku riigikorra ja vabaturumajanduse osas. Eestlased elasid kaasa soomlaste edusammudele ja vennasriigi pidupäevadele, tervitasid Soome sportlaste saavutusi jne., nagu oleksid need olnud “meie omad”.

S. Zetterberg on ajaloosündmusi ja protsesse käsitletud tasakaalukalt, vältinud emotsioone ning lasknud kõnelda faktidel. On tervitatav, et autor tugineb akadeemilise ajalooteaduse saavutustele, ta ei polemiseeri ega diskuteeri teiste autoritega, vaid justnagu laotab lauale faktide kaardipaki, teades, et need kõnelevad lugejale ise enda eest.

Esile tuleb tõsta autori igakülgset hoolikust teose koostamisel ning asjaolu, et ta on opereerinud vaid usaldusväärsete andmetega. Seetõttu ei leidu raamatus ka häirivaid väärväiteid, nagu neid mõne teise välisautori Eesti ajalugu käsitlevates töödes kahjuks on juhtunud. Kellelegi võib mõni väike eksitus silma torgata, kuid on kindel, et nii mahuka töö puhul on neid üllatavalt vähe.

Lisaks on sümpaatne, et autor kui aateline estofiil väldib nn. vanema venna sündroomi, ei noomi eestlasi ja nende poliitilist eliiti ega sea eeskujuks Soomet ja soomlasi ning nende kangelaslikku ajalugu.

Eesti pressis on Seppo Zetterbergi väärikas

Eesti ajaloo käsitus juba korduvalt leidnud positiivset vastukaja. Seda kõrget hinnangut saab vaid veel kord kinnitada, lugupeetud professorile suure töö lõpetamise puhul õnne soovida ja loota, et tema huvi Eesti ajaloo vastu pole ammindunud.

Heino Arumäe,
Mati Graf,
Priit Raudkivi